

De transnationella företagen och samhällsutvecklingen

— *Vår tids Leviathan*

Copyright: 2000, författaren & Miljöförbundet Jordens Vänner
Utgiven av: Miljöförbundet Jordens Vänner
Text: Dennis Pamlin
Layout: Marcus Nordgren
Illustrationer: Marcus Nordgren
Tryck: BTJ Tryck AB, Svanenmärkt tryckeri

Tack: Ni som gett kommentarer och läst utkast, särskilt Sara Manhem, Lars & Marcus Nordgren, Ankin Ljungman, Klas Rönnbäck och Dag Fredriksson. John Stauber och Kalle Lasn som båda tog sig tid att svara på funderingar. Och så min fru som gjort allt möjligt och omöjligt.

Författaren ansvarar för texten och resonemang/slutsatser är därför inte nödvändigtvis de samma som Miljöförbundet Jordens Vanners.

Rapporten är utgiven med stöd från miljödepartementet genom naturvårdsverket

ISBN 91-973408-7-1

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Förord	5
Inledning	8
<i>1. De transnationella företagen, en presentation</i>	10
Generell historia	10
Historisk miljöpåverkan	14
<i>2. Definitioner</i>	24
<i>3. Transnationella företag, vad är det?</i>	30
Varför blir ett företag transnationellt?	30
Hur organiseras ett transnationellt företag?	33
Inom vilka områden verkar de transnationella företagen?	43
<i>4. De transnationella företagens makt</i>	54
Introduktion	54
Stat/företag	56
Det civila samhället	62
Ekonomisk makt	66
Kulturell makt	65
Juridisk makt	69
Partipolitisk makt	74
Standarder	77
<i>5. Att klassificera de transnationella företagen</i>	79
De transnationella företagens egna indelningar	79
Två olika FN-klassificeringar	83
Leviathan	84
<i>6. Krav</i>	91
Försök att begränsa de transnationella företagens makt	91
Krav/Rekommendationer	93
<i>7. Möjligheter att agera</i>	95
Källor	97
Bilaga 1 Världens största ekonomiska enheter + kommentarer till listan	100
Bilaga 2 E-postlistor till diskussionsgrupper	106
Bilaga 3 PR-kampanj för att stoppa åtgärder inom klimatområdet	110
Bilaga 4 Upprop för mediaarbetare/designers	112
Bilaga 5 Anledningar till att använda PR i skolan	113

Lista över förkortningar

BNP:	Bruttonationalprodukt
BRT:	Business Round Table
DITC:	Division on International Trade in Goods and Services and Commodities
DITE:	Division on Investment, Technology and Enterprise Development
DTCI:	Division on Transnational Corporations and Investment
EIB:	European Investment Bank
ERT:	European Round Table
GATT:	General Agreement on Tariffs and Trade
ICC:	International Chamber of Commerce
IMF:	International Monetary Fund
ITO:	International Trade Organisation
NAFTA:	North American Free Trade Agreement
OECD:	Organisation for Economic Cooperation and Development
TNC:	Transnational Corporation
UNCED:	United Nations Conference on Environment and Development
UNCTAD:	United Nations Conference on Trade and Development
UNDP:	United Nations Development Program
UNEP:	United Nations Environmental Program
WTO:	World Trade Organisation

FÖRORD

Den nuvarande samhällsutvecklingen är inte hållbar och utmaningarna vi står inför är enorma. Klimatförändringar, minskande biologisk mångfald samt spridande av miljögifter, både traditionella och hormonliknande, är bara några miljöproblem som fortsätter att förvärras. Samtidigt ökar klyftorna inom och mellan länder. Mot bakgrund av detta har FN konstaterat att samtliga viktiga indikatorer för en hållbar utveckling fortfarande pekar åt fel håll.

Länge var budskapet att ”vi måste bryta den nuvarande utvecklingen”, något som bara miljöorganisationer och enstaka vetenskapsmän försökte nå ut med. Idag råder det inte längre någon oenighet om detta, varken politisk eller vetenskaplig. Samtidigt blir avståndet mellan ord och handling allt längre. I det massmediala flödet far olika krisrapporter förbi, men det skapar inte längre några större rubriker. Från politiker och näringslivets företrädare hörs bara spridda röster om de utmaningar vi står inför.

Att vi kunnat hamna i en situation där allt mätbart tyder på att det blir sämre samtidigt som frågorna diskuteras allt mindre kräver en förklaring. En rimlig anledning till att frågorna inte behandlas på det sätt som de förtjänar är att stora värden står på spel och att det finns grupper som känner sig hotade av de åtgärder som krävs. Av de olika grupper som idag formar samhällsutvecklingen har de transnationella företagen (TNC:s) växt fram som allt mer inflytelserika aktörer.⁰ I denna grupp finns dessutom en rad företag som, i alla fall kortsiktigt, skulle förlora stort på en omställning till ett ekologiskt hållbart och socialt rättvist samhälle.

Vi kan diskutera vad som krävs för att ett samhälle skall kunna hålla sig innanför sina ”hållbarhetsramar”, men vi kommer inte runt de transnationella företagen. Oavsett om

⁰ I rapporten används genomgående TNC:s som ”förkortning” då denna engelska förkortning av Transnational Corporations är den etablerade och den möjliga svenska förkortningen TNF inte etablerad.

vi tror att de transnationella företagen kan spela en positiv roll i omställningsarbetet eller om vi tror att konflikter är oundvikliga måste vi förstå vad det är för företeteelse vi har att göra med och vilken roll de spelar.

I diskussionen om TNC:s är det lätt att generalisera alltför mycket och då olika problem i denna rapport diskuteras betyder det naturligtvis inte att samtliga transnationella företag har lika stor del i dessa. Samtidigt måste det sägas att ett flertal transnationella företag har nyckelroller, sällan positiva, då det gäller de stora miljöproblemen. Det paradoxala är att många av de tekniska lösningar som skulle kunna ge stora bidrag till arbetet finns hos olika transnationella företag, många gånger hos samma företag som förhindrar en omställning. Situationen är med andra ord inte svart vit och lösningar som kan tyckas vara självklara från början kan vid en närmare betraktelse visa sig vara kontraproduktiva.

Innan vi dyker ner bland detaljerna kan det vara bra att börja med kontroversiella fakta. Fakta som är bra att hållas i minnet under hela läsningen.

- Enligt UNCTAD:s World Investment Report 1999 fanns det 60 000 transnationella företag i världen. Dessa hade minst 500 000 utländska avdelningar.¹
- De transnationella företagen sålde varor och tjänster under 1998 för 11 biljoner dollar, c:a Nittiofyra tusen miljarder kronor (94 000 000 000 000 kronor). Av detta stod de hundra största transnationella företagen för 2,1 biljoner dollar.²
- Jämför vi företagens inkomster med staters är 26 av de 40 största ekonomierna transnationella företag. Endast sju länder i världen har större inkomster än de största företagen.³
- Inom flera centrala områden dominerar TNC:s marknaderna. Stora delar av råvarumarknaden, t.ex. olja, mineraler, mat och andra jordbruksprodukter domineras av ett fåtal aktörer. Inom de flesta kapitalintensiva industrierna är de transnationella företagen dominerande t.ex. bilindustrin, kraftindustrin och byggbranschen. Även de områden som nu hastigt expanderar domineras av transnationella företag, t.ex. elektronik, informationsteknologi, massmedia, läkemedel och bioteknologi.

¹ UNCTAD (1999) sid 4. Ett år tidigare var dessa siffror enligt UNCTAD (1998) 53 000 respektive 448 000.

² UNCTAD (1999) sid xix. Jämför med den totala världsexporten på sju biljoner dollar också UNCTAD (1999), sid xix. Ett år tidigare försäljningen enligt UNCTAD (1998) 9,5 biljoner. Avståndet från jorden till solen är ungefär 150 miljarder meter.

³ Se bilaga 1

- Transnationella företags filialer står för mellan en femtedel och en tredjedel av världens export.⁴
- C:a en tredjedel av världshandeln sker inom transnationella företag och ytterligare en tredjedel sker mellan olika transnationella företag.⁵
- Det är svårt att hitta något område inom världsekonomin där det finns fler än 5-10 dominerande transnationella företag. Som konsument möter man ofta en uppsjö av varumärken, men många gånger har dessa samma ägare, eller så är de sammankopplade genom olika former av samarbetsavtal.
- I Sverige svarar transnationella företag för mer än hälften av industrisysselsättningen, för närmare två tredjedelar av den svenska exporten och för c:a 90% av den industriella forskningen.⁶
- Antalet anställda i de transnationella företagen uppgick 1998 till över 86 miljoner. Vi har de senaste trettio åren sett en konstant ökning och i mitten av 70-talet hade de 45 miljoner anställda, i mitten av 80-talet 65 miljoner och 1995 78 miljoner. Inkluderar vi dessutom de personer som är indirekt beroende av TNC:s för sitt uppehälle ökar denna siffra betydligt.⁷
- De transnationella företagen står för c:a 25 procent av världens BNP.⁸

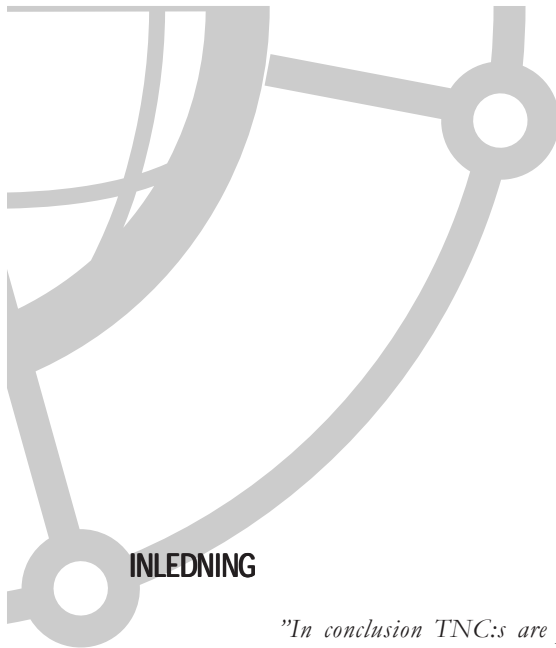
⁴ UNCTAD (1999) sid 232 Bristande statistiskt underlag gör det svårt att uppskatta hur står del de transnationella företagen står för.

⁵ UNCTAD (1999) sid xix

⁶ Nationalencyklopedin 13, sid 496

⁷ UNCTAD (1999) sid 265

⁸ UNCTAD (1999) sid xviii-xix

INLEDNING

"In conclusion TNC:s are principal drivers of the globalization process, which defines the new context for development."

Ruben Ricupero, generalsekreterare UNCTAD

Det går knappt en dag utan att vi hör om hur företagen växer. Nya sammanslagningar och samarbeten flimrar förbi i snabbt tempo, men vad är det som händer och vilka konsekvenser kan vi räkna med då allt fler företag växer förbi även de rika länderna i ekonomisk styrka?

Syftet med denna rapport är att studera och öka kunskapen om ett av vår tids viktigaste samhällsfenomen, de transnationella företagen. Området är stort och i snabb förändring. Rapporten gör därför inga anspråk på att vara heltäckande och de exempel som ges är just exempel för att illustrera olika fenomen.

Ett parallellt syfte är att skapa debatt i ett land som intar en särställning då det gäller transnationella företag. Även om Sverige i dagens globaliserade värld inte utmärker sig i så många avseenden befinner vi oss ändå i en liten exklusiv grupp då det gäller transnationella företag. De flesta av de verkligt stora TNC:s har visserligen sitt ursprung i USA eller Japan. Men Sverige spelar en särskild roll eftersom våra företag, delvis just på grund av att de befunnit sig i ett litet land, satsat stort på export och import. Med en relativt liten hemmamarknad har flera av de "svenska" företagen lagt stor kraft på att finna nya marknader och har under denna process gjort sig nästan helt oberoende av Sverige.⁹ Det kan vara

⁹ Rapporten kommer att vara inkonsekvent då det gäller att tillskriva TNC:s ett land. I princip finns det ett flertal invändningar mot att koppla ett transnationellt företag till ett specifikt land, inte minst språkligt efter som trans- betyder överskrida. I dagligt tal används dock fortfarande länderna för att grupperna vissa TNC. Mer om detta under avsnittet "Definitioner".

vårt att notera att många av världens TNC:s är påväg åt det håll där många av våra svenska företag redan befinner sig, vilket gör den svenska situationen extra intressant.

Utgångspunkten har varit att närma sig ämnet utan färdiga lösningar. Detta eftersom lösningarna på vår tids överlevnadsfrågor med största sannolikhet finns bortom de innöta spår som vi sprungit i sen industrialiseringens barndom, spår som fortfarande präglar en stor del av den s.k. globaliseringsdebatten.

Rapporten är indelad i sju avsnitt. Det första avsnittet ägnas åt att ge en bakgrund till de transnationella företagens framväxt. Det andra definierar de centrala begreppen. Begrepp som kan verka krångliga först, men som är viktiga för att kunna följa diskussionen. Det tredje avsnittet är en genomgång av de transnationella företagens dynamik. Vad är det egentligen vi talar om och hur fungerar dessa företag?

Det fjärde avsnittet fokuserar på de transnationella företagen som maktfaktor. Avsnittet inleds med att diskutera de transnationella företagens roll i förhållande till staten och det civila samhället. Efter detta diskuteras de transnationella företagens makt inom ett antal områden.

Det femte avsnittet syftar till att klassificera de transnationella företagen. Detta för att vi lättare skall kunna hitta de företag som kan bidra positivt och de som riskerar att skapa problem.

Det sjätte avsnittet diskuterar tidigare försök att begränsa de transnationella företagens makt samt vilka krav som bör kunna ställas på transnationella företag. Det sista avsnittet ger information för den som vill engagera sig i dessa frågor.

1. *De transnationella företagen, en presentation*

GENERELL HISTORIA¹⁰

De senaste decennierna har forskningen kring de transnationella företagens historia intensifierats. Då de transnationella företagen först upptäcktes, eller rättare sagt började diskuteras, på 60-talet antog de flesta att de var ett efterkrigsfenomen med sitt ursprung i USA. Idag vet vi att de har en betydligt längre historia än så. Redan i slutet av 1800-talet fanns det hundratals TNC:s i tillverkningssektorn. Ser vi till utländska direktinvesteringar, förutsättningen för TNC:s, kan dessa spåras till det medeltida Europa. Forskningen är fortfarande i sin linda, men har bidragit till att kasta ljus på olika former av företag och hur de interagerat med sin omvärld.¹¹

Under det tidiga 70-talet publicerades de första undersökningarna av hur de europeiska TNC:s vi ser idag har utvecklats. Problemet var att dessa studier saknade tillförlitliga data och endast en grov överblick kunde presenteras där man konstaterade att det funnits minst 37 kontinentaleuropeiska TNC:s innan 1914. I studierna inkluderades framför allt tyska elektriska och kemiska företag. Många av dem är fortfarande aktiva idag, t.ex. Siemens, Bayer och Agfa. Även andra länder hade redan på denna tid stora TNC:s bl.a. Schweiz (Ciba, Geigy, Nestlé) och Sverige (SKF).

Det som satte fart på forskningen i Europa var de amerikanska studier som i slutet av 60-talet försökte finna ursprunget till de amerikanska transnationella företagen. I dessa studier visade det sig att tre av dagens ledande bilföretag, Ford,

¹⁰ I detta avsnitt ges en generell överblick över hur de transnationella företagen växt fram. Exakt vad ett transnationellt företag är och hur begreppet kommer att användas i denna rapport diskuteras i nästa avsnitt under "definitioner".

¹¹ UNCTAD (1996), sid. 14 ff

General Motors och Chrysler, växte fram under 20-talet. Intressant att notera är att dessa första moderna TNC:s expanderade utomlands på olika sätt. År 1929 påbörjade Ford konstruktionen av den största bilfabriken i världen i Dagenham, nära London i England. Samma år köpte General Motors Opel, som då var ett av Tysklands tio största företag. Det första är ett exempel på en "green field investment", dvs en investering som byggde upp något nytt och det andra ett exempel på ett uppköp, skillnaden mellan dessa kommer vi återkomma till senare.

ITT, det amerikanska telefon och elektronikföretaget expanderade även det kraftigt under 20-talet. Företaget började driva telefonsystem i Latinamerika t.ex. Mexiko, Uruguay och Argentina. År 1924 tog de över hela det spanska telefonsystemet. Vid 1929 hade företaget 95 000 personer anställda utanför USA.

Ofta fokuserar man på de transnationella företagen av amerikanskt ursprung, men som vi redan sett var även de europeiska ländernas företag tidigt aktiva. Viss forskning tyder dessutom på att Storbritannien faktiskt var världens största investerare genom TNC:s innan 1945.¹² Denna verksamhet leddes av ett fåtal av landets största företag bl.a. Lever Brothers (tvål), J & P Coats (bomullstyg) och Dunlop (däck).

Till skillnad från USA var det i vissa europeiska länder, bl.a. England och Sverige, vanligt att små och medelstora företag gjorde utlandsinvesteringar. Olika länder hade dock skilda strategier och många länder som hade kolonier expanderade genom dessa. Englands expansion under mellankrigstiden skedde t.ex. främst inom "imperiet". Denna trend höll också i sig ett tag efter andra världskriget. På 60-talet fanns de brittiska TNC:s främst i Australien, Kanada, Nya Zeeland, Irland, Sydafrika. Engelska TNC:s hade under lång tid större tillgångar i Ghana än i Tyskland. Först på 60-talet började verksamheten omorienteras till de industrialiserade länderna.

Efter England och USA kom Tyskland då det gäller aktiva TNC:s innan första världskriget. Där dominerade den kemiska och elektriska sektorn. Siemens byggde t.ex. en fabrik i S:t Petersburg redan 1855.

Det första kända svenska företaget som startade tillverkning utomlands var ett korkföretag, Wikander, som byggde fabriker i Finland och Tyskland under 1870-talet. Tjugo år senare byggde föregångaren till Alfa Laval sin första fabrik i USA.

¹² UNCTAD (1996), sid. 6

En fabrik som sedan stod för c:a tre fjärdedelar av företagens vinst. Andra idag verksamma företag som slog in på den transnationella banan innan 1930-talet var Electrolux, SKF, L.M. Ericsson och Swedish Match.

Swedish Match är särskilt intressant. Vid 1930 kontrollerade företaget c:a 40 procent av världens tändsticksproduktion, med fabriker i ett flertal länder. Imperiet, det s.k. Kreuger-imperiet, byggdes upp med hjälp av stora uppköp och avtal med regeringar runt om i världen så att fabriker fick monopol.

I kontrast till de europeiska och amerikanska företagen var de japanska försiktigare och började inte expandera på allvar förrän på 1970-talet, även om de verkade internationellt så långt tillbaka i tiden som 1892, då bl.a. Kikkoman investerade i soja-produktion i Denver, Colorado. Anledningen till denna expansion var att det skapades en marknad för soja av japanska emigranter. Men det huvudsakliga fokus för japanska TNC:s innan andra världskriget var Kina. Japanska företag behöll också sitt asiatiska fokus fram till 1970-talet.

Japans långa tid av isolering har skapat en unik struktur då det gäller deras TNC:s. Till skillnad från övriga världen dominerar nämligen handelshus, s.k. Sogo Shoshas. Dessa handelshus präglas av att de både är mycket stora och omfattar många olika former av verksamhet. Förutom att vara verksamma inom en lång rad produktionsområden har de ofta verksamhet inom finans- och transportsektorn.

Den första Sogo Shosan var Mitsui Bussan som bildades 1876.¹³ Kring 1900 stod detta företag för en tredjedel av Japans utrikeshandel och hade c:a 40 utländska filialer. Framväxten av dessa, i Väst relativt okända företag, har förklarats på olika sätt av japanska forskare. Gemensamt är dock att en kombination av statlig styrning och japansk tradition där den långa tiden i isolering spelat en stor roll.

De japanska handelshusen är unika internationellt och en motsvarighet går bara att finna i Sydkoreas "Chaebol". Efter 250 år utan större kontakter med omvärlden blev handelshusen en möjlighet för Japan att samla kunskap om omvärlden och det rådande handelssystemet. Även om de japanska företagen växte till verkligt stora transnationella företag först framåt 1970-talet, så skapades många av dem långt tidigare. Ovan nämndes Mitsui, ett annat mer känt företag är Mitsubishi Shoji som grundades 1919.

¹³ Se bilaga 1 för Mitsuis och Mitsubishis nuvarande position bland världens största ekonomiska enheter.

Ett område som endast marginellt berörts av forskarna är framväxten av transnationella företag inom tjänstesektorn. Området har dock på senare tid fått ökad uppmärksamhet, inte minst på grund av den snabba utvecklingen inom dessa branscher.

Under 80-talet utvecklas informationsteknologin och datateknologin fort vilket gjorde det allt enklare att integrera företag över stora avstånd. Då muren mellan Öst- och Västeuropa rasade uppstod också ett debattmässigt tomrum. Hos många grupper tycks en känsla ha uppstått av att det inte fanns något alternativ till ”marknadsekomin” i sin amerikanska version.¹⁴ Resultatet blev en policy-svängning där nästan all statlig inblandning sågs som negativ och följaktligen skulle man låta marknaden vara ifred. Tillsammans förstärkte den politiska svängningen och den tekniska utvecklingen varandra med resultatet att de transnationella företagen snabbt kunde växa sig starka och i stort sett blev synonyma med ”marknaden”.

Idag har debatten nyanserats något och efter ett antal ekonomiska kriser råder en allt större enighet inom forskarkåren att det krävs nya grepp, vilka dessa grepp är och hur man skall förhålla sig till de transnationella företagen råder det dock ingen enighet om. Oenigheten reflekteras i olika internationella fora som, trots att de initierats av samma regeringar, har skilda perspektiv. Institutioner som WTO och IMF gör t.ex. analyser som skiljer sig betydligt från FN-organ om UNCTAD och UNDP.

En anledning till den internationella oenigheten är att det i WTO och IMF främst varit företrädare från de rika ländernas finansdepartement och näringsdepartement som tillsammans med transnationella företag har dragit upp riktlinjerna. På samma sätt har det i UNCTAD och UNDP främst varit företrädare för miljödepartement och departement som arbetar med sociala frågor och där företrädare från det civila samhället har haft en möjlighet att göra sin röst hörd. I dessa fora har också de fattiga ländernas representanter fått komma till tals.

¹⁴ Att verkligheten är mer komplex råder det knappast någon vetenskaplig oenighet kring. Skillnaderna mellan de asiatiska länderna, mellan de europeiska länderna och till och med inom USA visar på flera ekonomiska strategier där ingen är självklart bättre än den andra. Castells (1996) går t.ex. igenom de olika strategier som USA, Japan respektive de europeiska länderna använt för att hantera övergången från ett industrisamhälle till ett informationssamhälle (även om han ogärna använder dessa termer).

HISTORISK MILJÖPÅVERKAN

Det finns nästan inget skrivet om hur de transnationella företagens miljöpåverkan har förändrats över tid. Följande översikt är därför främst att betrakta som en översikt utifrån de olika perioder som brukar diskuteras i samband med miljöfrågans utveckling.

1. Industrialiseringen - 1900-talets början
2. De första globala regelverken – 1940/50
3. Tillväxtens gränser – 1960/70
4. Den globaliserade ekonomin – 1980/90

1. Industrialiseringen

”För att rädda de 40 miljoner invånarna i Storbritannien från ett blodigt inbördeskrig måste vi statsmän tillskansa oss nytt land för det nuvarande befolkningsöverskottet och tillhandahålla nya marknader för de varor som de producerar i fabrikerna och gruvorna.”

Cecil Rhodes, 1882

Även om det redan tidigare fanns företag som skulle kunna kallas transnationella var det först i och med industrialiseringen som vi tydligt kan se början på den process som fört oss fram till dagens situation.

Utvecklandet av de första transnationella företagen bör inte betraktas som en strategi som ensidigt initierades av företagen. Processen bör istället ses i ett vidare perspektiv där industrialiseringens allt högre krav på specialisering och storskalighet samt den ökade förmågan att administrera stora mängder information gjorde det både möjligt och nödvändigt för företagen att växa i storlek.

Under den första tiden då transnationella företag skapades var det främst råvaruutvinningen och behovet av nya exportmarknader som stod i centrum. Expansionen skedde under den period då vi kan börja tala om en global kolonialisering.¹⁵ Innan dess hade handel med omvärlden varit av relativt marginell betydelse och utgjorts främst av lyxprodukter. Nu började även mer centrala delar av ekonomin sammanlänkas med omvärlden.

Då vi idag talar om en ökad maktkoncentration och problemen som detta innebär för demokratin och miljön kan det vara intressant att jämföra med situatio-

¹⁵ Olika författare har olika namn på perioden, men att Europa under denna tid skaffade sig inflytande över stora delar av världen råder det ingen oenighet om.

nen i slutet av 1800-talet. Antalet företag sjunker nämligen snabbt under denna period. Ett talande exempel är antalet amerikanska stålföretag som minskade från 735 stycken 1880 till 16 stycken 1950. Under en ganska kort tidsperiod gick vi från en situation som de marknadsekonomiska teorierna var anpassade för, till en monopolkapitalism. Det är också under denna tid som de första konflikterna med naturvårdsintressen blir tydliga.

De första konflikterna inskränker sig dock i första hand till en fråga om vilka små områden som skall undantas från exploatering i de rika länderna. I Sverige är miljövärden, liksom i de flesta andra länder vid denna tid, intimt förenad med nationalism. Det ”miljövännerna” ville försvara var miljön utifrån argumentet att den svenska, tyska, brittiska, etc särarten måste skyddas. Utifrån detta perspektiv skall även den tidens argument för rekreation och forskning betraktas. Även om företrädare för en mer systematisk samhällskritik fanns var den dominerande strömningen odelat positiv till industrialiseringen och ville endast att några områden skulle undantas.

Även om miljöfrågan till en början växte fram av nationalistiska skäl, dvs man ville spara det arv vi fått, fungerade det som ett skydd för miljön mot industrialiseringens frammarsch. Ägandefrågan och företagets roll var dock inte helt okända frågor. År 1868 var det anonyma ägandet, och dess roll i den svenska skogsskövlingen, något som diskuterades och bl.a. Skogsstyrelsens generaldirektör Ros kritiserades för sin slapphet.¹⁶

2. De första globala regelverken – 1940/50

De två världskrigen visar tydligt på de mörka sidorna av industrialiseringen. Världen fick under denna tid se hur militära konflikter utvecklades från en kamp mellan soldater till en industriell utrotning av civilbefolkning. För första gången fick mänskligheten i stor skala se med vilken systematik ett industriland kunde utöva grymhet.

Andra världskriget och judeutrotningen används ibland som ett exempel på vad som kan hända då ett modernt samhälle löper amok. Frågan är dock om detta är en helt korrekt beskrivning, kanske är det mer ärligt att som Zigmund Bauman peka på att det är lite som skiljer dagens samhälle från 40-talets Tyskland. Jakten

¹⁶ Sörlin (1992), sid 366

på effektivitet (ekonomisk), väl fungerande administration, registrering av människor och ovilja att lyfta upp svåra etiska har knappast försvunnit ur dagens samhälle. Tvärtom skulle förmodligen de flesta hävda att dessa tendenser stärkts de senaste åren.¹⁷

Vi bör inte glömma att många industriledare runt om i världen hyllade Hitler, inte nödvändigtvis för hans politik gentemot judar, men för hans förmåga att (för en tid) skapa stabilitet och tillväxt.

Efter krigets slut var dock alla överens om att vi behövde få en bättre ekonomisk situation internationellt. Depressionen, långtgående protektionism och galopperande inflation hade alla spelat centrala roller i den process som ledde fram till andra världskriget. Därför träffades världens ledare redan innan kriget var slut i Bretton Woods för att dra upp riktlinjerna för den globala ekonomin. Nationalencyklopedin beskriver detta möte på följande sätt:

”Bretton Woods i New Hampshire, USA, var i juli 1944 mötesplats för en internationell konferens, som lade grunden till den världsekonomiska ordning som präglat efterkrigstiden.”

Detta möte speglade också den maktkamp som stora delar av den politiska diskussionen varit fångad i sedan dess, nämligen hur vi skulle kunna få maximal industriell tillväxt. Under Bretton Woods företrädde John Maynard Keynes den falang som ville ha en mer aktiv stat medan Harry White hellre såg att staten spelade en mer passiv roll. Med 30-talets kaotiska ekonomi i färskt minne var krav på statlig/demokratisk styrning av företagen inte lika kontroversiellt som den ofta framställs idag och Keynes hade ett stort inflytande på de flesta demokraters politik.

Keynes, försökte då Bretton Woodsinstitutionerna skulle utformas att skapa en internationell handelsorganisation som skulle värna sysselsättningen och en jämnare inkomstfördelning, men han misslyckades. Mycket på grund av att företagen i USA inte ville se sin handel reglerad på detta sätt. Denna organisation, ITO,

¹⁷ Det kan tyckas provokativt, men i en situation där vi har möjlighet att föda alla jordens människor har aldrig så många människor dött av undernäring per dag. Hur ”nödvändig” kommer kommande generationer tycka att vår ”tillväxt” och ”inflationbekämpning” är, dvs det som olika makthavare hänvisar till då en jämnare global inkomstfördelning kommer på tal. Det är lätt att upprört peka på obegriplig historisk ”ondska” och glömma bort det man har framför ögonen. Det fasansfulla som hände under andra världskriget blir naturligtvis inte mindre hemskt ur detta perspektiv.

omvandlades 1944, innan den formellt hann bildas, istället till frihandelsavtalet GATT.¹⁸

Med Europas industri i ruiner, undantaget Sverige och några andra länder i Europas periferi, så övertogs nu den globala handelns ledartröja definitivt av USA. En relevant fråga vi bör ställa oss är i vilken utsträckning detta också innebar att ledarrollen övertogs av företagen på bekostnad av de demokratiskt valda företrädarna. Verkligheten är naturligtvis komplex och intressegemenskapen mellan politiker och de stora företagen var redan innan dess stor. I USA var dock politikerna vid denna tid starkt beroende av företagen för sin kampanjverksamhet.

Det är heller ingen hemlighet att de amerikanska företagens etablering i västra hemisfären under kalla kriget skedde i symbios med säkerhetspolitiska analyser från USA:s sida. Ofta beskriver historieböckerna det som om politikerna planerade detta, men eftersom intresset var gemensamt är det svårt att veta vem som var pådrivande.¹⁹

Miljöfrågorna i diskussionerna kring bildandet av de globala ekonomiska institutionerna var nästan helt frånvarande och tiden efter andra världskriget präglas av ett euforiskt tillstånd då teknikutvecklingen och den materiella välfärden snabbt ökar i västvärlden. Kemikalieanvändningen ökar hastigt i jordbruket, nya plaster introduceras och kärnkraften byggs ut. Femtiotalets idealbild kan verka naiv idag, men man levde i en tid då allt var möjligt.

Sakta började dock rapporter dyka upp som pekade på att allt inte var så oproblemiskt.

3. Tillväxtens gränser – 1960/70

Under 60- och 70-talet började forskare och olika grupper på allvar ifrågasätta den rådande utvecklingen. Fattigdomen i världen minskade inte som man hade hoppats på och allt fler tecken dök upp på att den nya tekniken skapade allvarliga miljöproblem.

¹⁸ GATT som 1995 i sin tur omvandlades till WTO. En organisation som i första hand ser till de transnationella företagens intresse och som knappast kan sägas vara i linje med de framsteg som gjorts inom miljö och sociala frågor de senaste tjugo åren.

¹⁹ Läs vidare i Robert Gilpins bok "U.S. Power and the Multinational Corporation: The Political Economy of Foreign Direct Investment" från 1975. Ytterligare en bok som diskuterar frågan är William Blums "CIA & USA:s verkliga utrikespolitik" från 1998.

Det var också på 60-70-talet som man på allvar började fundera på de transnationella företagens miljöpåverkande roll. Under denna tid växte en mer sammanhängande systemkritik fram och utvecklingens/industrialiseringens baksida analyseras.

Den bok som man brukar hänvisa till då man talar om den moderna miljörörelsens födelse är den amerikanska Rachel Carsons bok "Silent Spring" från 1962. Boken handlar om hur det nya kemikaliejordbruket riskerade skapa en situation där fåglarna dog och vi en dag skulle få en tyst vår. Tanken på en tyst vår var något som fick många att reagera och reflektera över vår situation. Efter detta kom en rad andra rapporter och det moderna miljöarbetet började ta fart.

Ovanstående är den historia som brukar berättas i olika former då dagens miljöorganisationer söker sina rötter, men historien har också en annan sida. En sida som speglar de transnationella företagens agerande i frågan. Det är en historia om något mer än vår miljö, det är historien om vad som anses rätt och fel i samhället. Det är historien om PR-industrin och de transnationella företagens samhällspåverkan.²⁰

Denna historia började redan efter andra världskriget då de anställda på "krigspropaganda organisationerna" blev arbetslösa och sökte nya arbetsgivare. De enda som hade tillräckligt med resurser kombinerat med en vilja att få stora delar av befolkningen att tycka samma sak var de snabbt växande företagen. Till en början hade företagen inget annat syfte än att agera proaktivt för att öka företagens försäljning, men efter "Silent Spring" öppnades en ny marknad.²¹

Boken var nämligen inte bara ett upprop för att rädda naturen, den pekade också ut de som hotade den. Kemindustrin, som 1962 hade en försäljning bara i USA på 300 miljoner dollar av DDT och andra miljögifter, insåg snabbt vilket hot detta var och undrade hur man skulle reagera.

Redan innan boken var publicerad hade ryktet spridit sig och ett kemiföretag, Velsicol, försökte förhindra utgivningen. "The National Agricultural Chemical Association" dubblade sin PR-budget och distribuerade tusentals bokrecensioner som kritiserade Tyst vår. Som ett svar på Tyst vår publicerade Monsanto, ett av världens största kemiföretag, en artikel som de kallade "De ödsliga åren". Arti-

²⁰ Naturligtvis är även stora delar av PR-industrin transnationell. Burson-Marsteller och Hill & Knowlton är två av de mer kända företagen som varit konsulterade i de flesta av efterkrigstidens stora miljökatastrofer.

²¹ Avsnittet om PR-verksamhetens betydelse är hämtad från Staubers utmärkta bok på området, Stauber (1995). För en historisk genomgång kan Stuart Ewens bok PR! A Social History of Spin rekommenderas.

keln var en parodi på ”Tyst vår” och beskrev hur Amerika på grund av bristande giftnvändning i jordbruket fick missväxt och hungersnöd. Cirka 5000 kopior skickades ut till olika recensenter, centrala beslutsfattare och journalister.

De ovanstående åtgärderna var dock relativt okoordinerade, vilket industrin insåg var ett slöseri med resurser. Vid denna tid anställs därför en man vid namn E. Bruce Harrison, tidigare chef på en PR-byrå, av tillverkarna av jordbrukspesticider som ”chef för miljöinformationen”. Denne Harrison fick i uppdrag att koordinera och planera industrins gensvar på Carsons bok. I uppdraget ingick en rad åtgärder. Beställda ”vetenskapliga” rapporter, samordnad brevskrivning till beslutsfattare, kontakter med journalister och koordinering av frontfigurer som försvarade miljögifterna ingick i denna första planerade kampanj för att försvara fortsatt miljöförstöring.

1964 dog Carson av cancer och fick aldrig uppleva hur hennes insats med tiden skulle komma att betraktas som startskottet för den moderna miljörörelsen. En som fick uppleva den fortsatta utvecklingen, men ur ett annat perspektiv, var Harrison som 1973 skapade sin egen PR-byrå och fick klienter som Monsanto och Dow Chemicals.

4. Den globaliserade ekonomin – 1980/90

Under 80- och 90-talet händer saker och ting fort. Den tidigare bipolära världsordningen med två konkurrerande tankesystem kollapsar och vissa talar om ”historiens slut”. Accelerationen ökar under denna tid också då det gäller utländska direktinvesteringar.

Resultatet av företagens expanderings och sammanslagningar är att de transnationella företagen når storlekar utan motstycke i historien. Samtidigt handlar största delen av de internationella diskussionerna inte om hur dessa skall regleras, istället diskuteras globala regler som skall skydda företagens investeringar och reglera staternas möjligheter att ställa krav på företagen.

Under 80-talet dyker också ett antal globala miljöproblem upp. Två av de största problemen, den minskande biologiska mångfalden och klimatfrågan utmanar några av de mäktigaste och största transnationella företagen i världen. På samma sätt som då företagen utmanades under 60-talet kan vi se hur de först överraskas och miljöorganisationerna får en bra början med t.ex. ett relativt väl fungerande Montrealprotokoll för att stoppa utsläppen av ozonnedbrytande substanser. Till FN-konferensen i Rio de Janeiro 1992 har dock företagen hunnit lära sig av miss-tagen. Resultatet blir välformulerade texter, vilka i och för sig är ett tecken på att

det finns idémässigt utrymme för tankar som utmanar den nuvarande ordningen, men utan någon verklig substans.

I det centrala dokumentet från Rio-konferensen slås begreppet ”hållbar utveckling” fast, och den globala schizofrenin är ett faktum.²² Schizofrenin beror på att detta centrala begrepp tolkades på helt olika sätt av olika grupper.

De traditionella ekonomerna och de flesta företagen såg begreppet som synonymt med fortsatt tillväxt. Detta eftersom de ansåg/anser att utveckling är det samma som tillväxt och om den skall vara hållbar måste den fortsätta. Idag ser vi också allt oftare begreppet hållbar tillväxt. Något som alla med minsta kunskap i biologi inser är omöjligt i ett levande system.

Från miljöorganisationerna och forskarnas perspektiv såg man en hållbar utveckling ur ett helt annat perspektiv. Istället för ekonomin utgick man från ekologi och etik. Ur detta perspektiv ansåg man begreppet innebar att samhället skall utvecklas utan att inkräkta på framtida generationers möjligheter att utvecklas och hålla sig inom de ekologiska ramarna. Dessutom skall orättvisorna inom och mellan länderna inte öka.

Jämför vi de två ovanstående begreppen framstår det klart att vi ur ekonomistisk synvinkel står inför problemet att få tillväxten att fortsätta öka. Ur ekologisk synvinkel står vi inför utmaningen att ställa om vårt samhälle så vi kan utvecklas på ett hållbart sätt. I det första fallet måste vi öka hastigheten i det andra tänka om. Istället för att bli en vändpunkt blev därför Rio-konferensen orsak till en ökad idémässig klyfta i samhället.

De olika perspektiven skapar naturligtvis problem eftersom den ena strategin innebär att den andra får problem. 1990 klargjorde Harrison, som vi stiftade bekantskap med i förra avsnittet, öppet att grön PR var hans specialitet och 1993 skrev han en bok med titeln ”Going green: How to Communicate Your Company’s Environmental Commitment”. Att profilera sig inom detta område innebär en marknad, bara i USA, på c:a en miljard dollar per år, vilket är vad företagen där spenderar på ”grön PR”.²³ Ett ledande nyhetsbrev inom PR-branschen utsåg miljöfrågan till nittioalets stora PR-krig, ett krig som vi med facit i hand kan konstatera att miljöorganisationerna förlorade.²⁴

²² Internationellt presenterades begreppet i Brundtlandrapporten ”Vår gemensamma framtid” 1987.

²³ Siffran bygger på John Staubers beräkningar Stauber (1995), sid 125

²⁴ Kevin McCauley, Going Green Blossoms as PR Trend of the 90s, ur O’Dwyer’s PR Service Report, Jan 1991, sid 1

²⁵ Kanske är det så att det inte ens behövs miljöreklam längre, utan att företagen istället fokuserar på grön PR. Enligt Timbro idag från september 1999 så skrev Advertising Age att miljömarknadsföring är ett döende koncept och att marknadsföringsjättar som Procter & Gamble och Coca-Cola dragit ner sin miljöreklam. Troligare är dock att man integrerat den i sin allmänna kommunikationsprofil och inte särskiljer den.

²⁶ Colgate Palmolive (ligger på 495:e plats över världens största företag) förtjänar som så många företag en etagerapport. Därför ställer Klor sin åsikt om doctilläggså att bl.a. er 18 nominades) fch

Colgate Palmolive är ämnet. De följande 50-åriga. De jäth

soå atKlor sig ärnts övflödigidil oggiftiginspduktre, uta dom s soå at2(Colgate Palmolivebedrivilch)Tj1111.6027 Tcotgröstt marknadsföriamBl.a.chad
sour s devänafullt med bakgarilr bö ämammsn rstmed pojnsnctillvngukhus illtch
k v i d o i g l o c t d e l i n s r s t n s p a m b m e a t t ä t g ä n o g k k i s s d r o p p a r n a e r p g o l v e t) e n .

Även om ovanstående genomgång har givit en relativt mörk bild av historien så finns det ljus i tunneln. Flera sammanslutningar som syftar till att lyfta fram ekologiskt hållbara och socialt rättvisa teknologier har sett dagens ljus. Bland annat har sammanslutningar för hållbar energiproduktion skapats och sammanslutningar av jordbrukare som odlar ekologiskt har växt sig relativt stora. Jämfört med de traditionella organen är de fortfarande små, men deras aktivitet och närvaro vid internationella möten skall inte underskattas.

Då 90-talets miljöarbete skall summeras är det svårt att inte utse den ”hållbara utvecklingen” till den stora förloraren. De ekologiska systemen fortsätter att undergrävas och de index som mäter den biologiska mångfalden fortsätter att visa en negativ, och i många fall accelererande negativ, trend. Dessutom ökar inkomst-klyftorna inom och mellan länderna.

Samtidigt har det mediala intresset försvagats. Det bristande intresset beror förmodligen på en kombination av svårigheter att kommunicera mer komplexa förhållanden och en ökad mottaglighet för PR-arbete. Delvis har de stora miljöorganisationerna bidragit till denna situation då man under lång tid fokuserat sin verksamhet på att, nästan ensidigt, nå ut via massmedia. Detta har resulterat i att journalister tycks ha tappat förmågan att hitta problemen själva. Den enkla utvägen blir då att ägna sig åt harmlöst effektsökeri istället för att kommunicera de svåra frågor vi står inför.³⁰

Nedanstående två citat talar sitt tydliga språk och även om det kan kännas jobbigt att höra hur illa det står till med vår planet är det hälsosammare att våga se situationen som den är, än att svänga sig med förskönande omskrivningar. Om journalister och redaktörer som jobbar i ledande massmedia tror, med visst fog, att folk har tröttnat på att höra om massor av dåliga nyheter kanske de borde sälla och ta upp de verkligt allvarliga problemen vi står inför. Det finns också massor med exempel på positiva nyheter där människor påbörjat ett seriöst arbete för att nå långsiktiga lösningar.

Vinnarna idag är förmodligen de PR-firmor som jobbar åt de företag som inte vill ta miljöfrågorna på allvar. De har utnyttjat redaktörernas önskemål om positiva

²⁹ För en genomgång av hur olika företag och sammanslutningar försökt påverka agendan, se Nyberg (1998)

³⁰ Vi får t.ex. inslag om problemen med källsortering, något som alla miljöorganisationer känner till och försökt kommunicera på ett nyanserat sätt. Problemet är nämligen att det för att skapa ett hållbart återbruks- och återvinningssystem kan krävas övergångslösningar som inte är optimala. En stor del av inslagen har dock präglats av en vilja att ”avslöja” att källsortering inte är bra. Till stor glädje för vissa företag och ledarsidor, men knappast klagande för de som på sin fritid försöker dra sitt strå till stacken och knapat något som underlättar omställningen till ett hållbart samhälle. Dessa journalister bidrar istället till att ställa det perfekta mot det möjliga, med resultatet att många människor inte har någon aning om vad som är bra eller dåligt på sikt.

nyheter så väl att många, inklusive politiker, opinionsbildare och journalister, tror att vi nu är på väg åt rätt håll. Att detta inte är fallet torde vara klart för alla som bemödar sig om att lyssna på vad en nästan helt enig forskarkår säger. Vad som är sant är att vi fått en ökad maktkoncentration och ökat inflytande från de transnationella företagen.

Miljöorganisationerna står inför en stor utmaning. De måste bli bättre på att kommunicera hur dagens situation ser ut, men också på att visa var man anser att insatserna bör koncentreras.

"Människan står inför ett vägval i historien. Vi står inför möjligheten av en bestående ojämlikhet mellan och inom nationer, ökad fattigdom, hunger, ohälsa och analfabetism och fortsatt förstöring av de ekosystem som vi är beroende av för vår välfärd."

Kapitel 1.1, Agenda 21,
FN:s konferens om miljö och utveckling,
Rio de Janeiro, juni 1992

"Vi noterar att ett antal positiva resultat har uppnåtts, men vi är djupt oroade eftersom den övergripande trenden för en hållbar utveckling är sämre idag än den var 1992."

Punkt 4, Earth Summit II (Rio+5)
FN:s uppföljningskonferens till Rio, New York, juni 1997

År 2002 kommer Rio +10 att hållas och vad slutsatserna från denna konferens kommer att bli får vi se, men det är lite som talar för att den faktiska situationen kommer vara bättre då. Möjligen kommer PR-företag, på uppdrag från de delar av näringslivet som har en ekologiskt ohållbar verksamhet, att lyckas med en så framgångsrik lobbying och hantera media så väl att resultat från denna konferens ger intryck av att vi är på väg åt rätt håll. Eller kanske kommer nästan inget alls att märkas på grund av tysta media?